

UDK: 1(091)+165.82+130.121 (575.1)

BOZOR IQTISODIYOTI SHAROITIDA MILLIY TA'LIM TIZIMINING O'ZARO BOG'LIQLIGI VA IJTIMOIIY TARAQQIYOTNING FALSAFIY MOHIYATI

Qo'chqorov Oybek G'ulomovich

Farg'ona davlat universiteti tadqiqotchisi

E-mail: oykuchkarov@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15733110>

Annotatsiya: Maqolada milliy ta'lim tizimi va bozor iqtisodiyoti sharoitida ijtimoiy taraqqiyotning falsafiy mohiyati o'rtasidagi bog'liqlik o'rganiladi. Ta'lim siyosatining jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'sirining asosiy mexanizmlari ko'rib chiqiladi, shuningdek, progressiv ijtimoiy jarayonlarni shakllantirishda ta'limning rolini asoslaydigan falsafiy tushunchalar tahlil qilinadi. Muallif ta'lim strategiyalarini iqtisodiy sharoitlarga qarab o'zgartirishga, ularning ijtimoiy harakatchanlikka, qiymat yo'nalishlarini shakllantirishga va jamiyatning barqarorligiga ta'sirini aniqlashga alohida e'tibor beradi.

Kalit so'zlar: milliy ta'lim tizimi, bozor iqtisodiyoti, ijtimoiy taraqqiyot, ta'lim falsafasi, ijtimoiy harakatchanlik, qadriyatlar, ta'lim siyosati, iqtisodiy sharoitlar.

ВЗАИМОСВЯЗЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ И ФИЛОСОФСКОЙ СУЩНОСТИ СОЦИАЛЬНОГО ПРОГРЕССА

Аннотация: В статье исследуется взаимосвязь национальной системы образования и философской сущности социального прогресса в условиях рыночной экономики. Рассматриваются ключевые механизмы влияния образовательной политики на социально-экономическое развитие общества, а также анализируются философские концепции, обосновывающие роль образования в формировании прогрессивных общественных процессов. Автор уделяет особое внимание трансформации образовательных стратегий в зависимости от экономических условий, выявляя их влияние на социальную мобильность, формирование ценностных ориентиров и устойчивость общества.

Ключевые слова: национальная система образования, рыночная экономика, социальный прогресс, философия образования, социальная мобильность, ценностные ориентиры, образовательная политика, экономические условия.

THE INTERCONNECTION OF THE NATIONAL EDUCATION SYSTEM IN A MARKET ECONOMY AND THE PHILOSOPHICAL ESSENCE OF SOCIAL PROGRESS

Abstract: The article examines the relationship between the national education system and the philosophical essence of social progress in a market economy. The key mechanisms of the influence of educational policy on the socio-economic development of society are considered, as well as philosophical concepts substantiating the role of education in the formation of progressive social processes are analyzed. The author pays special attention to the transformation of educational strategies depending on economic conditions, identifying their impact on social mobility, the formation of value orientations and the sustainability of society.

Keywords: national education system, market economy, social progress, philosophy of education, social mobility, value orientations, educational policy, economic conditions.

KIRISH

Milliy ta'lim tizimi, bozor iqtisodiyoti va ijtimoiy taraqqiyotning falsafiy mohiyati o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish yuqori ilmiy va nazariy ahamiyatga ega. Ta'lim sohasidagi zamonaviy o'zgarishlar uning kelajak jamiyatini shakllantirishdagi rolini har tomonlama tahlil qilishni, shuningdek, ta'lim siyosati ijtimoiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatadigan mexanizmlarni aniqlashni talab qiladi. Ushbu asarda ijtimoiy taraqqiyotning asosiy falsafiy jihatlari, shu jumladan shaxsni rivojlantirish, qadriyatlar va ijtimoiy institutlarni shakllantirish ko'rib chiqiladi. Tadqiqot iqtisodiy, falsafiy va pedagogik tushunchalarni yagona tahlil tizimiga birlashtirib, mavjud ilmiy munozarani to'ldiradi.

Tadqiqotimizning amaliy ahamiyati uning natijalarini jamiyatning barqaror rivojlanishiga qaratilgan samarali ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishda qo'llash imkoniyatidir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida milliy ta'lim tizimi moslashuvchan bo'lishi va nafaqat malakali kadrlar tayyorlashni, balki fuqarolik va axloqiy ko'rsatmalarni shakllantirishni ham ta'minlashi kerak. Tadqiqotda aniqlangan qonuniyatlardan ta'lim dasturlarini takomillashtirish, ta'lim sohasida davlat siyosatini shakllantirish, shuningdek, bitiruvchilarning ijtimoiy harakatchanligi va raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish uchun foydalanish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'limning jamiyat taraqqiyoti va ijtimoiy taraqqiyotdagi muhim rolini bir necha bor ta'kidlagan. Quyida ushbu mavzu bo'yicha ba'zi bayonotlarini havola qilmoqdamiz:

“Barchamiz uchun ilm - fan, ta'lim, tarbiya rivojlanishning asosi, mamlakat va xalqning kuchini oshiradigan kuch ekanligi aniq. Ertangi kun, Vatan kelajagi bugungi kunda farzandlarimiz oladigan ta'lim va tarbiya tizimi bilan uzviy bog'liqdir” [1].

“Farovonlikning kaliti ta'lim, tarbiya, bilimdir. Chunki barcha yaxshi maqsadlarga bilim va tarbiya orqali erishiladi” [2].

“Zamonaviy sharoitda, mamlakat raqobatbardoshligining asosiy ko'rsatkichi aholining turmush darajasi va sifati tobora ortib borayotgan bir paytda, ta'limning roli o'sib bormoqda – taraqqiyotning eng muhim omili” [3].

“Ta'lim sifatini oshirish yangi O'zbekistonni rivojlantirishning yagona to'g'ri yo'lidir” [4].

Bu so'zlar prezidentning ta'lim jamiyatning barqaror rivojlanishi va gullab-yashnashi uchun asos ekanligiga chuqur ishonchini aks ettiradi.

Ijtimoiy-falsafiy kontekstda milliy ta'lim tizimi ijtimoiy ierarxiyalarni ko'paytirish va mavjud ijtimoiy tartibni saqlashda muhim rol o'ynaydi. Frantsuz sotsiologi Per Bourdieu o'z tadqiqotlarida ta'lim muassasalari nafaqat bilimlarni uzatibgina qolmay, balki ijtimoiy tengsizlikni qonuniylashtirish va ko'paytirishga ham hissa qo'shishini ko'rsatdi [5,288]. Uning ta'kidlashicha, ta'lim tizimi yashirin mexanizmlar orqali hukmron sinf madaniyatini etkazadi, bu esa ushbu qatlamdagi bolalarga o'quv jarayonida ustunlik beradi. Bu ijtimoiy tafovutlarni tabiiy va asosli deb qabul qilishga olib keladi, bu esa mavjud ierarxiyalarni mustahkamlaydi va ijtimoiy harakatchanlikka to'sqinlik qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tadqiqotimizga doir manbalarning ilmiy-nazariy tahlili ushbu masalaning murakkabligi va ko'p qirraliligini aks ettiruvchi turli yo'nalish va tushunchalarni qamrab oladi.

Birinchidan, inson kapitalini shakllantirishda ta'limning rolini ko'rib chiqish lozim bo'ladi. Zamonaviy tadqiqotlar mehnat bozorining dinamik sharoitlariga moslasha oladigan malakali mutaxassislarni tayyorlashda ta'lim tizimining asosiy rolini ta'kidlaydi. Ta'lim davlatning

raqobatbardoshligini va uning iqtisodiy barqarorligini belgilaydigan strategik manba sifatida qaraladi. Tadbirkorlik tafakkuri, raqamli savodxonlik va innovatsion faoliyat uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu bilan birga, mehnat bozorida talab va ta'lim muassasalari tomonidan taklif o'rtasidagi nomuvofiqlik, eskirgan o'qitish usullari va etarli mablag' bilan bog'liq muammolar mavjud. Ta'limni biznes bilan birlashtirish, o'quv jarayonini raqamlashtirish va o'quv dasturlarini real sharoitlarga moslashtirish tavsiya etiladi. Shunday qilib, ta'lim tizimi davlatning raqobatbardoshligi va uning iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi bog'liq bo'lgan strategik manba sifatida qaraladi.

Ikkinchidan, ta'limning falsafiy tushunchalari va ularning ijtimoiy taraqqiyotga ta'sirini ko'rib chiqamiz. Ta'limga falsafiy yondashuvlar inson kapitalining shakllanishiga va shuning uchun ijtimoiy taraqqiyotga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Asosiy tushunchalar orasida quyidagilar ajralib turadi:

- Shaxsni rivojlantirishga va har bir insonning o'ziga aylanishiga yordam berishga qaratilgan ta'limning gumanistik kontseptsiyasi. Bu inson kapitalini rivojlantirishga yordam beradi, odamlarga o'z hayotlarini yaxshilash va martaba qurish uchun o'z qobiliyatlari va qobiliyatlardan to'g'ri foydalanishni o'rgatadi. Ta'limning gumanistik kontseptsiyasining vakillari J.-J.Russo [6,388], Y.Gerder [7, 760], A.Komenskiy [8,224] va P.Freire [9,268], ular ta'limga individual yondoshishni, o'quvchilarning shaxsiyati va tanqidiy tafakkurini rivojlantirishni qo'llab-quvvatladilar.

- Ta'limning ekzistensial-dialogik falsafasi, birinchi navbatda M.Buber tomonidan taqdim etilgan bo'lib, u pedagogik munosabatlarning ma'nosi va asoslarini shaxslararo munosabatlarda, "men" va "siz" [5,102-121] munosabatlarida ko'rgan. Ta'lim va ta'limning asosiy printsipi dialog bo'lgan ushbu tendentsiya vakillari o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi nosimmetrik aloqani qo'llab-quvvatladilar, ta'limni kommunikativ harakatlar shakli deb bildilar.

- Tanqidiy-emansipatorlik yo'nalishi, Frankfurt maktabi jamiyatining tanqidiy nazariyasi ta'siri ostida "jamiyatni desekulyarizatsiya qilish" radikal dasturini, ya'ni maktabni ijtimoiy institut sifatida tugatishni boshladi. Uning vakillari (A.Illich) maktabda barcha ijtimoiy muammolarning manbasini ko'rdilar, chunki u barcha ijtimoiy institutlar uchun namuna bo'lib, konformistni tarbiyalaydi, intizomga, bolaning har qanday ijodiy salohiyatini qaytarishga, bostirish va manipulyatsiya pedagogikasiga asoslanadi [10,88]. Ular ta'limni qayta tashkil etish loyihasini taklif qilishdi, bu esa talabaning usta bilan shaxslararo muloqoti davomida kasbiy tayyorgarlikka asoslangan va "konvivallik" ideallariga asoslangan bo'lishi kerak [11].

Ushbu falsafiy tushunchalar ta'lim nafaqat bilimlarni uzatish mexanizmi, balki ijtimoiy taraqqiyotga hissa qo'shadigan shaxsni shakllantirish vositasi ekanligini ta'kidlaydi.

Uchinchidan, bozor iqtisodiyotining ta'lim tizimiga ta'siri ko'rib chiqishni talab etadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida ta'lim tizimi mehnat bozorining tez o'zgaruvchan talablariga moslashish zarurati bilan duch keladi. Bunga ta'lim dasturlarini yangilash, tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish va raqamli savodxonlik kiradi. Shu bilan birga, mehnat bozorida talab va ta'lim muassasalari tomonidan taklif o'rtasidagi tafovut, eskirgan o'qitish usullari va etarli mablag' bilan bog'liq muammolar mavjud. Ta'limni biznes bilan birlashtirish, o'quv jarayonini raqamlashtirish va o'quv dasturlarini real sharoitlarga moslashtirish tavsiya etiladi.

To'rtinchidan, ta'lim ijtimoiy taraqqiyot omili sifatida namoyon bo'lishini zohlash lozim. Ta'lim inson kapitalini rivojlantirish, mehnat unumdorligini oshirish va iqtisodiy o'sishga hissa qo'shadigan ijtimoiy taraqqiyotning asosiy omili sifatida qaraladi. Gumanizm, postmodernizm va progressivizm kabi ta'limning falsafiy tushunchalari shaxs va umuman jamiyatni rivojlantirishga

qaratilgan ta'lim amaliyoti va strategiyalarining shakllanishiga ta'sir qiladi [12]. Ushbu yondashuvlar ta'lim tizimlarini jamiyatning zamonaviy muammolari va ehtiyojlariga moslashtirish muhimligini ta'kidlaydi.

Shunday qilib, ushbu mavzu bo'yicha adabiyotlar va ilmiy yo'nalishlarni tahlil qilish ta'lim tizimi, bozor iqtisodiyoti va ijtimoiy taraqqiyot o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ko'rsatadi. Ta'limning falsafiy tushunchalari inson kapitalini shakllantirishda va ijtimoiy rivojlanish yo'nalishlarini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Ta'lim tizimlarini bozor iqtisodiyoti sharoitlariga moslashtirish barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlash uchun zarur shartdir.

NATIJA VA MUHOKAMA

Milliy ta'lim tizimi, bozor iqtisodiyoti va ijtimoiy taraqqiyotning o'zaro bog'liqligi batafsil tahlilni talab qiladigan dolzarb mavzudir. Zamonaviy sharoitda ta'lim nafaqat bilimlarni uzatishning an'anaviy funktsiyasini bajaradi, balki mamlakatning raqobatbardoshligi va inson kapitalining shakllanishiga ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish vositasiga aylanadi.

Bozor iqtisodiyotining ta'lim tizimiga ta'sir ko'rsatadigan asosiy omillardan biri bu bozor iqtisodiyoti. Bozor mexanizmlari malakali kadrlarga bo'lgan talabni belgilaydi, bu esa o'quv dasturlarini modernizatsiya qilishni, ta'lim muassasalarining moslashuvchanligini va ish beruvchilar bilan faol hamkorlikni talab qiladi. Biroq, ba'zi hollarda ta'limning bozor yo'nalishi bilimlarni tijoratlashtirishga olib keladi, bu esa kam ta'minlangan aholi uchun sifatli ta'lim olish imkoniyatini kamaytirishi mumkin.

Ta'lim obyektivi orqali ijtimoiy taraqqiyotning falsafiy jihatlari nazariy nuqtai nazardan, ta'lim shaxs va jamiyat rivojiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy taraqqiyotning asosiy omili sifatida qaraladi. Muloqot asosida gumanizm, tanqidiy pedagogika va ta'lim tushunchalari nafaqat kasbiy tayyorgarlikka, balki fuqarolik javobgarligini, ijtimoiy fikrlashni va axborotni tanqidiy idrok etishni shakllantirishga yordam beradigan ta'lim muhitini yaratish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqotimizning asosiy natijalari sifatida quydagilarni keltirmoqchidik:

- ta'limning iqtisodiy ahamiyati, tahlil shuni ko'rsatadiki, ta'limga katta sarmoya kiritgan mamlakatlar barqaror iqtisodiy rivojlanish va aholining yuqori turmush darajasini namoyish etadi;
- ta'lim dasturlarining moslashuvchanligi, raqamli ko'nikmalar va tadbirkorlik tafakkurini rivojlantirishga qaratilgan moslashuvchan o'quv dasturlarini joriy etish mehnat bozorida bitiruvchilarning raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi.

Bozor va ijtimoiy jihatlarning uyg'un kombinatsiyasiga bo'lgan ehtiyoj sifatida ta'lim siyosati barcha fuqarolar uchun bilim va teng imkoniyatlarni ta'minlab, iqtisodiy voqelikni ham, ijtimoiy ustuvorliklarni ham hisobga olishi kerak. Davlat tomonidan tartibga solish ta'limni tijoratlashtirish va uning ijtimoiy missiyasi o'rtasidagi muvozanatni saqlashning muhim vositasi bo'lib qolmoqda.

Shunday qilib, bozor iqtisodiyoti sharoitida milliy ta'lim tizimi ham bozor mexanizmlarini, ham ijtimoiy taraqqiyotning falsafiy asoslarini birlashtirishi kerak. Davlat, ta'lim muassasalari va mehnat bozori o'rtasidagi maqbul o'zaro ta'sir nafaqat ta'lim sifatini oshirishga, balki butun jamiyatning barqaror rivojlanishiga yordam beradi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqotimiz natijalariga asoslanib, quydagi ilmiy va nazariy xulosalarni havola qilmoqchimiz:

1. Milliy ta'lim tizimi jamiyatning barqaror rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi, chunki u nafaqat kasbiy kompetentsiyalarni, balki ijtimoiy qadriyatlarni ham shakllantiradi.

2. Bozor mexanizmlari va ta'lim jarayonlarining o'zaro ta'siri muvozanatli bo'lishi kerak, bu nafaqat iqtisodiyot uchun kadrlar tayyorlashni, balki ijtimoiy ongni rivojlantirishni ham ta'minlaydi.

3. Ijtimoiy taraqqiyotning falsafiy mohiyati ta'lim dasturlarini yangi haqiqatlarga, shu jumladan raqamlashtirish, fanlararo va kasbiy ta'limdagi gumanitar tarkibiy qismlarga moslashtirishni talab qiladi. Shuningdek, quydagi amaliy tavsiyalarni ham keltiramiz:

1. Ta'lim dasturlarini modernizatsiya qilish, raqamli ko'nikmalar, tadbirkorlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan kurslarni joriy etish.

2. Universitetlar va biznes o'rtasidagi hamkorlikni kengaytirish, qo'shma ta'lim loyihalari, stajirovkalar va Dual ta'lim dasturlarini yaratish.

3. Ta'lim olish imkoniyatini oshirish, kam ta'minlangan talabalarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha davlat dasturlarini joriy etish, masofaviy va onlayn ta'limni rivojlantirish.

4. Ta'lim muassasalarining moslashuvchanligi, mehnat bozorining o'zgaruvchan talablari va ilmiy-texnik taraqqiyotga muvofiq o'quv dasturlarini moslashtirish.

5. Davlat tomonidan tartibga solish, ta'limni tijoratlashtirish va uning ijtimoiy missiyasi o'rtasidagi muvozanatni saqlashga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqish.

Shunday qilib, bozor iqtisodiyoti sharoitida milliy ta'lim tizimi ham bozor mexanizmlarini, ham ijtimoiy taraqqiyotning falsafiy asoslarini birlashtirishi kerak. Davlat, ta'lim muassasalari va mehnat bozori o'rtasidagi maqbul o'zaro ta'sir nafaqat ta'lim sifatini oshirishga, balki butun jamiyatning barqaror rivojlanishiga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. <https://gubkin.uz/ru/sveden/1372/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-ituvchi-va-murabbiylar-kuniga-baishlangan-tantanali-marosimdagi-nuti>
2. <https://president.uz/ru/lists/view/5774>
3. <https://uzreport.news/politics/shavkat-mirziyoev-prosveshhenie-i-obrazovanie-yavlyayutsya-klyuchom-k-protsvetaniyu-narodov>
4. <https://isrs.uz/ru/smti-ekspertlari-sharhlari/sifatli-talim-angi-uzbekistonning-muim-pojdevori>
5. Социоанализ Пьера Бурдьё. Альманах Российско-французского центра социологии и философии Института социологии Российской Академии наук. - Москва: Институт экспериментальной социологии, 2001.
6. Jean-Jacques Rousseau *Reveries du promeneur solitaire*. - Paris: Le Livre de Poche, 2024.
7. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества (пер. с нем. А.В.Михайлова. - 2-е изд., испр.) - Москва: Центр гуманитарных инициатив, 2013.
8. А.Коменский. Антология гуманной педагогики - Москва: Издательский дом Шалвы Амонашвили, 2002.
9. Paulo Freire. *La educación como práctica de la libertad*. - Madrid: Siglo XXI, 2011.
10. И.Иллич *Освобождение от школ. Пропорциональность и современный мир* -Москва: Просвещение, 2006.
11. <https://www.ponjatija.ru/node/7543>
12. Кульжанова Г.Т. Роль философских концепций образования в формировании и развитии человеческого капитала // Международный научно-исследовательский журнал. - 2023. - №6 (132). / URL: <https://research-journal.org/archive/6-132-2023-june>